

Faculteit Wetenschappen
Vakgroep Toegepaste Wiskunde

Clusteringsalgoritmen

Victor Miclotte

Promotor: Prof. Dr. V. Fack

Bachelorproef ingediend tot het behalen van de academische graad
van bachelor in de Wiskunde.

Academiejaar 2015–2016

Dankwoord

Ik wil graag enkele mensen bedanken voor de bijdrage die ze geleverd hebben aan dit werk. Eerst en vooral gaat mijn dank uit naar mijn promotor prof. dr. Veerle Fack voor het voorstellen van het interessante onderwerp en de begeleiding met relevante feedback.

Daarnaast wil ik mijn ouders en broer bedanken voor het nalezen van dit werk, mij te wijzen op taalkundige fouten en ook op vlak van layout interessante feedback te geven.

Tot slot wil ik mijn kotgenoten en vrienden bedanken om geïnteresseerd te luisteren naar wat ik over mijn werk te vertellen had en ook om voor de nodige afleiding te zorgen.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Data representatie en definities	4
2.1	Pattern matrix	4
2.2	Afstandsmatrix en gelijkheidsmatrix	4
2.3	Normalisatie en projectie	5
2.4	Soorten clusteringen en clusters	5
3	<i>k</i>-means	7
3.1	Algoritme	7
3.2	Sum of Squared Errors: SSE	9
3.3	Problemen	9
3.3.1	Initiële centers	9
3.3.2	Lege clusters	11
3.3.3	Speciale soorten clusters	11
3.4	Uitbreidingen	11
3.4.1	Post-processing: verlagen van de SSE	11
3.4.2	Bisecting <i>k</i> -means	12
4	Hiërarchisch clusteren	13
4.1	Algoritme	13
4.2	Problemen	14
4.2.1	Geen globale doelfunctie	14
4.2.2	Verschillende clustergroottes	15
5	DBScan	16
5.1	Densiteit	16
5.2	Algoritme	17
5.2.1	Bepalen van parameters ϵ en <i>MinPts</i>	17
5.2.2	Clusters met verschillende densiteit	18
6	Clusterevaluatie	19
6.1	Cohesie en separatie	20
6.2	Gelijkheidsmatrix	24
6.3	Bepalen van het aantal clusters	25
6.4	Geschikt voor clustering	25
A	Appendix	27
A.1	Stirling getallen van de tweede soort	27

1 Inleiding

Clustering is het verdelen van data in groepen (clusters), zodanig dat data in dezelfde cluster meer verwant zijn aan elkaar dan aan data uit andere clusters. Er is geen unieke ideale manier van clusteren, bijgevolg is er geen universele clusteringsmethode maar bestaan er veel verschillende algoritmen. Deze kunnen totaal verschillend zijn, afhankelijk van de notie van clusters en hoe deze worden gezocht. Meestal wil men een cluster waarvoor de datapunten (de elementen van de cluster) dicht bij elkaar liggen, of met een hoge densiteit. Er is geen standaard ‘beste’ algoritme om data te clusteren, elk algoritme heeft zijn plus- en minpunten en zal beter of slechter presteren dan een ander algoritme afhankelijk van de gegeven dataset. In dit werk zullen we de basis van clustering, enkele veelgebruikte algoritmen en toepassingen bespreken. We beginnen met het bespreken van enkele definities en manieren om data voor te stellen. Vervolgens bespreken we drie basisalgoritmen om data te clusteren, de plus- en minpunten van de algoritmen zullen besproken worden. In Sectie 6 worden enkele manieren gegeven om de kwaliteit van een clustering na te gaan. Tot slot bespreken we kort enkele toepassingen van clusteringsalgoritmen.

Clustering wordt in heel veel takken van de wetenschap gebruikt, vaak zal men bij het analyseren van data vooraf de data proberen te groeperen zodat er geen appels met peren vergeleken worden. Het vinden van belangrijke of interessante tekstdocumenten kan ook gebeuren m.b.v. clusteringsalgoritmen. Men kan op voorhand een aantal teksten klasseren en dan bepalen tot welke categorie nieuwe teksten behoren door een clusteringsalgoritme te gebruiken. Ook in de bio-informatica worden clusteringsalgoritmen volop gebruikt, bijvoorbeeld bij het analyseren van microarrays om expressies van bepaalde genen te proberen achterhalen. Niet alle mensen reageren op dezelfde manier op bepaalde medicatie, soms zal een medicijn bijvoorbeeld een positief effect hebben op de ene persoon maar geen of zelfs een negatief effect op een andere persoon. Door de evolutie van het maken en het analyseren van microarrays, zal men misschien ooit medicijnen kunnen voorschrijven die aangepast zijn aan het genexpressieprofiel van de patiënt.

2 Data representatie en definities

Om clusteringsalgoritmen en hun resultaten goed te kunnen begrijpen is het cruciaal dat men data correct kan interpreteren en verbanden zoals afstanden tussen datapunten kan definiëren. In veel gevallen is het mogelijk om data voor te stellen in een d -dimensionale euclidische ruimte.

2.1 Pattern matrix

We beschouwen een dataset bestaande uit n gegevens die elk d attributen (metingen) hebben. Deze data kan voorgesteld worden door n vectoren in een d -dimensionale ruimte, of nog, als een $n \times d$ “pattern matrix”. Elke rij in deze matrix stelt een datapunt voor en elke kolom een attribuut.

2.2 Afstandsmatrix en gelijkheidsmatrix

Om data te kunnen clusteren moet er een notie van afstand of associatie tussen de datapunten zijn. Hiervoor definiëren we een dichtheidsindex:

Definitie 2.2.1. Een dichtheidsindex is een functie $d : U \times U \subseteq \mathbb{R}^d \times \mathbb{R}^d \rightarrow \mathbb{R}$ waarvoor:

- $d(i, i) = 0 \ \forall i$ (identiteit),
- $d(i, k) = d(k, i) \ \forall i, k$ (symmetrie),
- $d(i, k) \geq 0 \ \forall i, k$ (niet-negativiteit).

Opmerking 2.2.1. Deze definitie geldt voor data die voorgesteld kan worden in een d -dimensionale euclidische ruimte. Men spreekt van een metriek (of afstand) als in het bijzonder ook voldaan is aan $d(i, k) \leq d(i, j) + d(j, k) \ \forall i, j, k$ (driehoeksongelijkheid) en $d(i, k) = 0 \Leftrightarrow i = k$ (scheidingseigenschap).

Met behulp van vorige definitie definiëren we nu een afstandsmatrix. Deze matrix zal de enige vereiste input zijn voor een clusteringsalgoritme, we zullen echter vaak nog de afstandsmatrix moeten berekenen indien enkel de ruwe data (pattern matrix) gegeven is. Dit is altijd mogelijk eenmaal een afstand gedefinieerd is, het omgekeerde zal in het algemeen niet mogelijk zijn.

Definitie 2.2.2. Een afstandsmatrix voor een verzameling van n d -dimensionale datapunten x_1, \dots, x_n is een $n \times n$ symmetrische matrix $(d_{i,j})$ met $d_{i,j} = d(x_i, x_j)$ waarbij $d(\cdot, \cdot)$ een dichtheidsindex is.

Voorbeeld 2.2.1. Hier zijn enkele voorbeelden van metrieken. Beschouw punten x en $y \in \mathbb{R}^d$.

(i) Minkowski afstand (L_p -norm): $d(x, y) = \left(\sum_{i=1}^d |x_i - y_i|^p \right)^{\frac{1}{p}}$ met $p \geq 1$

(ii) Manhattan afstand (L_1 -norm): $d(x, y) = \sum_{i=1}^d |x_i - y_i|$

(iii) Euclidische afstand (L_2 -norm): $d(x, y) = \sqrt{(x_1 - y_1)^2 + (x_2 - y_2)^2 + \dots + (x_d - y_d)^2}$

(iv) Supremum afstand (L_∞ -norm): $d(x, y) = \max_{1 \leq i \leq d} |x_i - y_i|$

Een andere manier om data voor te stellen, is door gebruik te maken van een gelijkheidsmatrix. Een gelijkheidsmatrix $(a_{i,j})$ wordt analoog gedefinieerd, $a_{i,j}$ stelt in dit geval de ‘gelijkheid’ tussen het i -de en het j -de datapunt voor.

Definitie 2.2.3. Een gelijkheid is een functie $s : U \times U \subseteq \mathbb{R}^d \times \mathbb{R}^d \rightarrow [0, 1]$ met $s(x, y) = 1$ als x en y ‘gelijk’ zijn en $s(x, y) = 0$ als x en y totaal verschillend zijn.

2.3 Normalisatie en projectie

Soms is ruwe data niet geschikt voor clustering. Bijvoorbeeld als één attribuut in mijl is geschaald en een ander in meter, dan zal de tweede meting veel meer invloed hebben dan de eerste als men de euclidische afstand gebruikt. Daarom is er vaak nood aan normalisatie van de data (bijvoorbeeld d.m.v. herschaling) vooraleer men de data kan clusteren.

Om een beeld te krijgen van de data (na clustering) zijn lineaire projecties zeer handig. Vaak zullen de datapunten meerdimensionale vectoren zijn die niet visueel voor te stellen zijn. Door de data te projecteren op een ruimte van lagere dimensie (2 of 3) kunnen we als mens een beter zicht krijgen op de gevormde clusters.

2.4 Soorten clusteringen en clusters

We voeren nu enkele definities in die verschillende soorten clusteringen van elkaar onderscheiden.

Definitie 2.4.1.

- **Partitioneel clusteren:** het resultaat van de clustering is een partitie van de data, i.e. elk datapunt zit in precies één cluster.
- **Hiërarchisch clusteren:** het resultaat van de clustering is een geneste opeenvolging van partities (elk element van een partitie is een deelverzameling van een element van de volgende partitie in de sequentie).
- **Exclusief clusteren:** elk datapunt behoort tot exact één cluster.
- **Overlappend clusteren:** een datapunt kan tot meerdere clusters behoren.
- **Fuzzy clusteren:** elk datapunt behoort tot elke cluster met een bepaald gewicht tussen 0 en 1. Vaak wordt een extra voorwaarde opgelegd, namelijk dat de gewichten per datapunt optellen tot 1.
- **Compleet clusteren:** elk datapunt behoort tot minstens 1 cluster.
- **Partieel clusteren:** niet elk datapunt hoeft tot een cluster te behoren, dit is voorname-lijk van toepassing in geval van outliers.

Opmerking 2.4.1. Theoretisch gezien is partitioneel clusteren zeer eenvoudig. Omdat er slechts een eindig aantal datapunten beschouwd worden, kan men alle mogelijke clusteringen bepalen. Dan hoeft men enkel maar te kijken welke van deze clusteringen het best voldoet aan het vooropgestelde criterium dat bepaalt of een clustering goed is. Het is natuurlijk duidelijk dat dit enkel theoretisch zal werken, vaak is de hoeveelheid data zodanig groot dat dit te veel rekenwerk en geheugen zou vereisen om nuttig te zijn. Het aantal mogelijke clusteringen van n objecten in k niet lege clusters wordt gegeven door de Stirling getallen van de tweede soort $S(n, k)$ (Appendix A.1).

Omdat de kwaliteit van een cluster afhangt van wat het doel is van de clustering, zijn er verschillende mogelijkheden om ‘goede’ clusters te bekomen. Daarom definiëren we enkele soorten clusters.

Definitie 2.4.2.

- **Goed gescheiden clusters:** elk datapunt in een cluster ligt dichterbij elk ander datapunt in de cluster dan bij een datapunt buiten de cluster.
- **Prototype-gebaseerde clusters:** elk datapunt in een cluster ligt dichterbij het ‘prototype’ van de cluster dan bij een ‘prototype’ van een andere cluster. Dit ‘prototype’ is een centraal gelegen punt van de cluster, vaak het zwaartepunt.
- **Graaf-gebaseerde clusters:** data worden voorgesteld d.m.v. een graaf, een cluster is meestal een component van de graaf, i.e. een verzameling toppen die een samenhangende graaf vormen. Men kan ook clusters zien als klieken, i.e. complete componenten.
- **Dichtste-buur clusters:** elk datapunt behoort tot dezelfde cluster als zijn dichtste buur.
- **Dichtheid-gebaseerde clusters:** een cluster is een ‘dichte’ verzameling van datapunten, omgeven door een strook met lage dichtheid.

3 k -means

Een veelgebruikt algoritme om data te clusteren is het k -means algoritme. In deze sectie zullen we ons verdiepen in het algoritme zelf, de correctheid en de voor- en nadelen ervan. k -means is een prototype-gebaseerde clusteringstechniek. Dit algoritme leent zich het best voor data die beschreven kan worden in een d -dimensionale Euclidische ruimte. De prototypes van de clusters stemmen overeen met de centers.

Een gelijkaardig algoritme 'K-medoid' zal in plaats van centers werken met medoids, een medoid is het meest representatieve punt van een cluster. In tegenstelling tot een center zal dit altijd een datapunt zijn, terwijl centers over het algemeen geen datapunten zullen zijn.

3.1 Algoritme

Gegeven een dataset met n elementen zal het k -means algoritme een partitie van k deelverzamelingen vormen. k -means is een iteratief algoritme, eerst worden er k initiële centers gekozen. Deze zullen iteratief aangepast worden tot ze niet meer veranderen. Dat gebeurt als volgt: eerst worden alle datapunten aan de cluster met het dichtste center toegevoegd, daarna worden de centers van alle clusters opnieuw berekend en wordt de procedure herhaald.

Algoritme 1 k -means

Input: een verzameling $\{x_1, \dots, x_n\}$ d -dimensionale datapunten en een getal k .

Output: een verzameling $\{c_1, \dots, c_k\}$ centers van clusters.

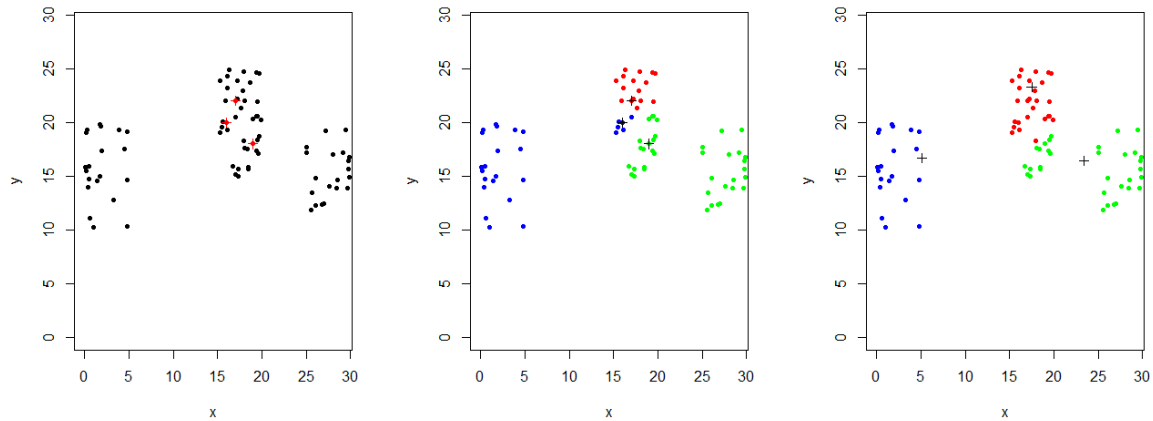
- 1: Kies $\{c_1, \dots, c_k\} \subseteq \{x_1, \dots, x_n\}$ als initiële centers.
 - 2: **while** $\{c_1, \dots, c_k\}$ is veranderd **do**
 - 3: Maak k clusters door elk datapunt toe te voegen aan de cluster met het dichtste center.
 - 4: Herbereken de centers van alle clusters en pas $\{c_1, \dots, c_k\}$ aan.
-

Dit algoritme zal niet altijd convergeren naar een oplossing, convergentie hangt in dit geval af van de definitie van de afstandsfunctie en een center. Omdat de convergentie in de eerste iteraties veel sterker is dan in de latere iteraties, wordt de voorwaarde op lijn 2 van algoritme 1 vaak vervangen door een zwakkere voorwaarde (bijvoorbeeld: minder dan 1% van de datapunten is veranderd van cluster).

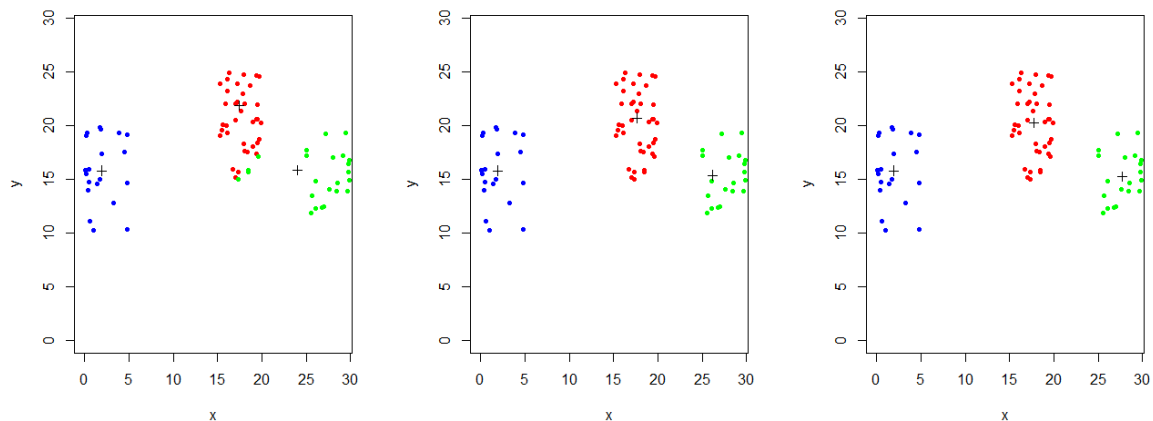
Het iteratieve deel van het basis k -means algoritme bestaat uit twee delen: het toekennen van datapunten aan een cluster (met dichtstbijzijnde center) en het herberekenen van de centers. Om punten aan de correcte cluster toe te voegen, moet er een goed gedefinieerde notie van afstand zijn. De meest gebruikte afstanden zijn de Euclidische afstand (voor data in een Euclidische ruimte) en de cosinusgelijkenis¹. Er zijn echter alternatieven die specifiek nuttig blijken voor bepaalde data. Zo kan de Manhattan afstand gebruikt worden voor Euclidische data en de Jaccard afstand voor tekstdocumenten. Omdat in het algoritme veel afstanden worden berekend, wordt meestal een eenvoudig te berekenen afstand gebruikt. Soms is het mogelijk door gebruik te maken van de onderliggende structuur waarin de data zich bevindt (bvb. een Euclidische ruimte van lage dimensie) om het aantal afstanden die berekend worden te beperken en zo het algoritme te versnellen. In Sectie 3.4.2 bespreken we nog een andere manier om het aantal berekeningen te beperken.

¹De cosinusgelijkenis ($d(u, v) = \frac{u \cdot v}{\|u\| \|v\|}$ met u en v vectoren) wordt voornamelijk gebruikt om gelijkenis van twee tekstdocumenten te beschrijven, de waarden van de vectoren stellen dan de frequentie van een bepaalde term/woord voor.

Het herberekenen van de centers van de clusters maakt gebruik van een doelfunctie en de reeds gedefinieerde afstandsfunctie. Deze doelfunctie kan bijvoorbeeld het minimaliseren van de som van de kwadratische Euclidische afstanden (SSE, sum of squared errors) van de punten tot de centers zijn voor Euclidische data, of het maximaliseren van de cosinusgelijkenissen tussen de punten en centers voor tekstdocumenten. In Figuur 1 wordt een visualisatie van het k -means algoritme gegeven.

- (a) De data met initiële centers in het rood. (b) De datapunten worden geclusterd naargelang het dichtste center. (c) De centers worden herberekend en de punten worden opnieuw geclusterd.

- (d) De centers worden herberekend en de punten worden opnieuw geclusterd. (e) De centers worden herberekend en de punten worden opnieuw geclusterd. (f) De centers worden herberekend en de punten worden opnieuw geclusterd, de clusters blijven ongewijzigd, het algoritme is voltooid.

Figuur 1: Visualisatie van het k -means clusteringsalgoritme.

3.2 Sum of Squared Errors: SSE

In vele gevallen zullen we Euclidische data beschouwen met daarbij de Euclidische afstand als afstandsmaat. Om de kwaliteit van een clustering na te gaan, zal men veelal gebruik maken van de som van de kwadratische afstanden tussen de punten en hun bijhorende zwaartepunten, dit noemt men de Sum of Squared Errors (SSE). De “error” van een punt is gedefinieerd door de afstand van dat punt tot het dichtstbijzijnde zwaartepunt.

Stelling 3.2.1. Het center van een cluster dat de SSE minimaliseert, wordt gegeven door het Euclidische zwaartepunt van de cluster.

Bewijs. We geven hier het bewijs voor het eendimensionale geval, het geval voor n dimensies is volledig analoog.

De Sum of Squared Errors (in één dimensie) wordt gegeven door:

$$\text{SSE} = \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (c_i - x)^2.$$

Waarbij C_i de i -de cluster is met c_i als center en x een punt van C_i . Om het k -de center te bepalen waarvoor de SSE minimaal wordt, leiden we de SSE af naar c_k en stellen we het resultaat gelijk aan nul.

$$\begin{aligned} 0 &= \frac{\partial \text{SSE}}{\partial c_k} \\ &= \frac{\partial}{\partial c_k} \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (c_i - x)^2 \\ &= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} \frac{\partial}{\partial c_k} (c_i - x)^2 \\ &= \sum_{x \in C_k} 2(c_k - x) = 2 \left(m_k c_k - \sum_{x \in C_k} x \right), \quad \text{met } m_k = |C_k|. \end{aligned}$$

We vinden $c_k = \frac{1}{m_k} \sum_{x \in C_k} x$ en c_k is dus het Euclidisch zwaartepunt (of gemiddelde) van de cluster C_k . □

3.3 Problemen

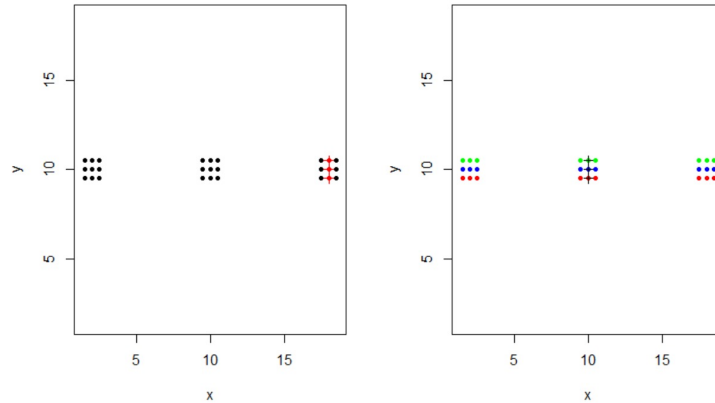
3.3.1 Initiële centers

Een andere belangrijke stap die het resultaat van de clustering zwaar zal beïnvloeden, is het kiezen van de initiële centers. Het is eenvoudig in te zien dat als men per toeval initiële centers kiest die dicht bij de eigenlijke centers liggen, dit in het algemeen een beter resultaat (of sneller een resultaat) geeft dan wanneer men de initiële centers kiest die in één en dezelfde finale cluster liggen. Om deze reden wordt het algoritme vaak meermaals uitgevoerd op dezelfde data maar met verschillende beginsituaties, waarna de beste clustering geselecteerd wordt.

Het is echter ook mogelijk om in plaats van willekeurige beginsituaties te beschouwen, de initiële centers zodanig te kiezen dat er een grotere kans is op een betere clustering. Zo kan men

bijvoorbeeld meer dan k initiële centers selecteren en vervolgens uit die punten de k selecteren die het meest verspreid liggen. Een gelijkaardige methode selecteert de initiële centers één voor één door telkens het verste datapunt toe te voegen (het eerste center wordt willekeurig gekozen). Het is makkelijk in te zien dat de bekomen centers goed verspreid zullen liggen, wat in het algemeen beter zal zijn dan een willekeurige selectie van punten. Het bepalen van deze punten vereist echter extra rekenwerk en is gevoelig voor outliers. Beide problemen kunnen grotendeels vermeden worden door de methode toe te passen op een sample van de data in plaats van de hele dataset. Outliers zijn uitzonderingen in de data en komen dus slechts in kleine mate voor. De kans dat ze voorkomen in de sample is dus eerder klein, terwijl de kans dat een punt van een dicht gebied in de sample voorkomt veel groter is. Er zal ook veel minder rekenwerk vereist zijn om de verste punten in de kleine sample te berekenen.

Een andere manier om een betere beginsituatie te vinden, maakt gebruik van de hiërarchische clustering methode die we bespreken in Sectie 4. Een sample van de volledige dataset wordt hiërarchisch geclusterd en vervolgens worden de centers berekend van de gevonden clustering met k clusters. De gevonden centers zullen dan net de initiële centers voor het k -means algoritme zijn. Deze methode is effectief maar vergt veel rekenwerk en is daarom vooral nuttig voor kleine datasets. In Figuur 3 zien we hoe een slechte beginsituatie een totaal verkeerd beeld van de clusters kan bekomen.

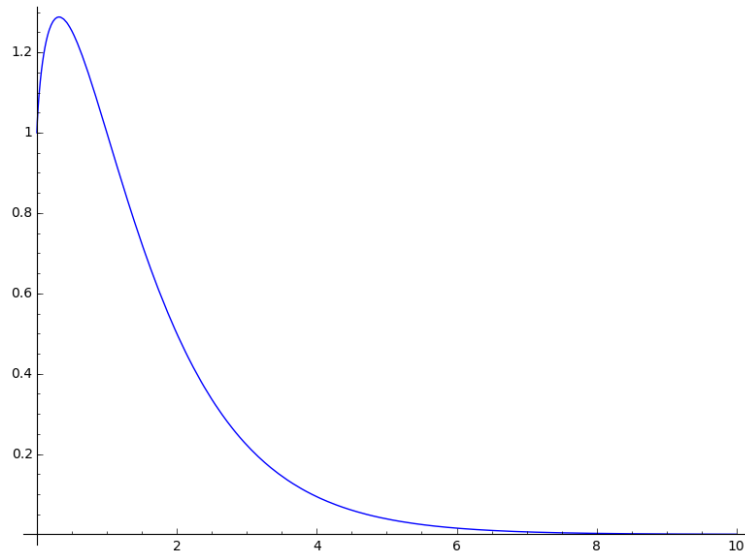

Figuur 2: Visualisatie k -means clusteringsalgoritme met een slechte beginsituatie.

Opmerking 3.3.1. In het geval dat de initiële centers zodanig gekozen worden dat er net in elke effectieve cluster één ligt, zal de kans op succes in het algemeen hoger zijn. De kans dat dit gebeurt wanneer de beginsituatie willekeurig gekozen wordt, is echter klein voor grote k :

$$P = \frac{\text{aantal manieren om uit elke cluster één center te selecteren}}{\text{aantal manieren om } k \text{ clusters te selecteren}} = \frac{k!n^k}{(kn)^k} = \frac{k!}{k^k}.$$

Voor $k = 10$ is die kans slechts $10!/10^{10} = 0.00036$.

Figuur 3: Plot van $\frac{k!}{k^k}$, de kans convergeert snel naar 0.

3.3.2 Lege clusters

Omdat de centers van clusters geen datapunten hoeven te zijn, is het mogelijk dat er lege clusters ontstaan. Als dit het geval is, zal de clustering niet optimaal zijn en kan deze gemakkelijk aangepast worden om een beter resultaat te verkrijgen. Men kan dit oplossen door het center van de lege cluster te verwijderen en een nieuw center te zoeken, bijvoorbeeld door het verste punt te nemen (let op: ook hier kunnen outliers een grote invloed hebben op het resultaat). Men kan ook een center nemen uit de cluster met de slechtste score en zo deze cluster in twee opsplitsen en de score verbeteren. In geval van meerdere lege clusters kan men dit meermaals herhalen tot alle clusters niet leeg zijn.

3.3.3 Speciale soorten clusters

Zolang de clusters sferisch zijn en ongeveer gelijke densiteit en groottes hebben, presteert het k -means algoritme vrij goed. Wanneer men echter speciale soorten clusters heeft, zal het k -means algoritme vaak geen goed resultaat leveren. Dit probleem kan tegengegaan worden als men tevreden is met subclusters. Als men een voldoende groot aantal clusters op voorhand specificeert, zullen de gevormde clusters meestal subclusters zijn van de eigenlijke clusters.

3.4 Uitbreidingen

Er bestaan heel wat uitbreidingen die voor specifieke data beter werken dan het basis k -means algoritme. Uitbreidingen kunnen bijvoorbeeld de data vooraf aanpassen (pre-processing), het resultaat van het basisalgoritme verbeteren (post-processing), of een variatie op het basisalgoritme zijn. In deze sectie bespreken we enkele van deze uitbreidingen.

3.4.1 Post-processing: verlagen van de SSE

Zoals we eerder al hebben opgemerkt, is het minimaliseren van de SSE een populaire methode om een goede clustering te bekomen voor Euclidische data. Een clustering bekomen door het basis k -means algoritme zal typisch convergeren naar een lokaal minimum voor de SSE. Omdat

het globaal minimum in het algemeen lager ligt, willen we de bekomen clustering verbeteren en een lagere SSE bekomen. Men zou kunnen het aantal clusters vergroten en zo eenvoudig de SSE verlagen, maar meestal is dit niet het doel. Liever zouden we een lagere SSE bekomen zonder het aantal clusters aan te passen. De totale SSE wordt gegeven door de som van de SSE van elke cluster. Om dit te verlagen, moeten we dus de SSE van clusters apart verlagen. Dit gebeurt in twee fasen: (1) het aantal clusters verhogen om de SSE te verlagen en (2) het samenvoegen van clusters waarbij de SSE zo weinig mogelijk toeneemt. Door te alterneren tussen beide fasen is het mogelijk om een lokaal minimum te verlaten en een andere clustering te bekomen.

In de eerste fase kan men bijvoorbeeld een cluster opsplitsen, hiervoor wordt meestal de cluster genomen met hoogste SSE. Een alternatief is om een nieuw center te maken, men neemt hiervoor meestal het punt dat het verste ligt van alle andere centers. Merk op dat dit rekenintensief is, tenzij de errors van alle datapunten worden bijgehouden, wat geheugenintensief is.

Het samenvoegen van clusters kan gebeuren door een cluster weg te nemen, i.e. het center wordt verwijderd en de datapunten van de cluster worden aan andere clusters toegevoegd. Het is duidelijk dat men hier clusters verkiest met lage SSE om de toename te beperken. Een andere manier is het samenvoegen (merge) van twee clusters zodat de toename in SSE zo laag mogelijk is, deze methode wordt ook gebruikt bij het hiërarchisch clusteren in Sectie 4.

3.4.2 Bisecting k -means

Het bisecting k -means algoritme maakt gebruik van het basis k -means algoritme om een partitionele k -clustering, i.e. een clustering bestaande uit k clusters, te bekomen. Het algoritme vertrekt van één cluster die alle datapunten bevat. In elke stap wordt één van de clusters gesplitst en dit wordt herhaald tot er k clusters zijn.

Algoritme 2 Bisecting k -means

Input: een verzameling $\{x_1, \dots, x_n\}$ d -dimensionale datapunten.

Output: een lijst $C = \{c_1, \dots, c_k\}$ clusters.

- 1: Initialiseer C met één cluster die alle punten bevat.
 - 2: **while** $|C| < k$ **do**
 - 3: Verwijder een cluster c_j uit de lijst.
 - 4: Splits c_j op een vooraf bepaald aantal (n) manieren in twee delen.
 - 5: **for** $i = 1$ to n **do**
 - 6: k -means($c_j, k = 2$).
 - 7: Bepaal de beste clustering (van de n bekomen clusteringen van c_j).
 - 8: Voeg de twee clusters bekomen door deze clustering toe aan de lijst van clusters.
-

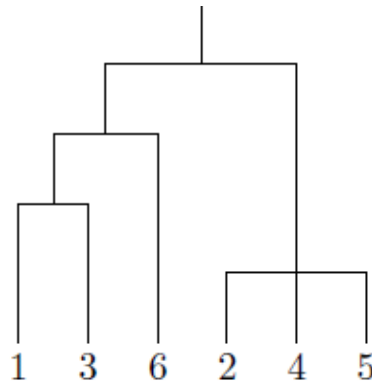
Het selecteren van de cluster die gesplitst wordt, kan op verschillende manieren gebeuren. Men kan kiezen voor de cluster met de hoogste SSE of de cluster met het grootste aantal punten, of men bepaalt de cluster aan de hand van een criterium dat gebruik maakt van beide. De bekomen clustering is, in tegenstelling tot een clustering bekomen door het basisalgoritme, in het algemeen geen lokaal minimum voor de SSE. Het basisalgoritme wordt lokaal gebruikt om een cluster in twee delen te splitsen. Om deze reden worden de centers van de bekomen clusters vaak gebruikt als beginsituatie voor een finale uitvoering van het basisalgoritme.

4 Hiërarchisch clusteren

In deze sectie zullen we een ander belangrijk clusteringsalgoritme bespreken: hiërarchisch clusteren. We onderscheiden twee soorten hiërarchische clustering methoden:

- **Agglomerative (bottom up):** men start van een situatie waar elk datapunt een cluster is, clusters worden per twee samengevoegd totdat er één triviale cluster overblijft die alle datapunten bevat.
- **Divisive (top down):** men start met één cluster die alle datapunten bevat en verdeelt die recursief totdat elk datapunt in een aparte cluster ligt.

De agglomeratieve methode wordt veruit het meest gebruikt van de twee, we zullen ons dus vooral toespitsen op dit algoritme en de term “agglomeratief” achterwege laten. Hiërarchische clusteringen worden voornamelijk voorgesteld met behulp van een dendrogram (Figuur 4). Dit is een boomdiagram waarin de clusters met hun subclusters zichtbaar zijn en waaruit men duidelijk de volgorde van het samenvoegen van clusters kan aflezen. In het speciale geval van 2-dimensionale data kan men gebruik maken van een genest clusterdiagram. De voorstelling m.b.v. een dendrogram zal veel frequenter voorkomen omdat er geen voorwaarde op de data wordt opgelegd in tegenstelling tot de voorstelling m.b.v. een genest clusterdiagram.

Figuur 4: Een dendrogram: gebruikt voor het visualiseren van een hiërarchische clustering. De bladeren van de boom stellen datapunten voor, clusters worden systematisch samengevoegd totdat er uiteindelijk één cluster overblijft in de wortel.

4.1 Algoritme

Gegeven een dataset van n datapunten, zal een hiërarchisch clusteringsalgoritme een sequentie van partionele clusteringen bekomen met volgende eigenschappen:

1. De eerste partionele clustering is de partitie bestaande uit n singletons.
2. Elke element van een partionele clustering zal een deelverzameling zijn van een element van de volgende partionele clustering in de sequentie.
3. De sequentie bestaat uit n clusteringen waarbij de laatste clustering de partitie is met één element (de volledige dataset).

Algoritme 3 Hierarchical clustering

Input: een $n \times n$ -afstandsmatrix.

Output: een lijst $\{c_1, \dots, c_n\}$ clusteringen.

- 1: Initialiseer de lijst clusteringen met één partitionele clustering die n clusters bevat.
 - 2: **while** De lijst van clusteringen heeft minder dan n clusteringen. **do**
 - 3: Voeg de twee dichtste clusters samen gebruikmakend van de afstandsmatrix.
 - 4: Pas de afstandsmatrix aan zodat de afstand van elke cluster tot de nieuw-gevormde cluster correct is.
 - 5: Voeg de gevormde clustering toe aan de lijst van clusteringen.
-

Het basialgoritme zal vertrekken van n disjuncte clusters met elk één datapunt en zal vervolgens telkens de dichtste twee clusters samenvoegen tot één cluster.

Dit algoritme hangt af van de gekozen afstandsfunctie. Bepaalde afstandsfuncties lenen zich beter aan de ene dataset dan aan de andere. We definiëren nu enkele mogelijke afstanden die nuttig zijn voor graaf-gebaseerde clusteringsmethoden.

Definitie 4.1.1. Beschouw clusters $C_1 = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ en $C_2 = \{y_1, y_2, \dots, y_m\}$ en $d(x, y)$ de afstand tussen twee datapunten.

- **Single link:** De afstand tussen de clusters C_1 en C_2 wordt gegeven door:
$$d_{\text{single}}(C_1, C_2) = \min_{x \in C_1, y \in C_2} d(x, y), \text{ i.e. de kortste boog tussen clusters.}$$
- **Complete link:** De afstand tussen de clusters C_1 en C_2 wordt gegeven door:
$$d_{\text{complete}}(C_1, C_2) = \max_{x \in C_1, y \in C_2} d(x, y), \text{ i.e. de langste boog tussen clusters.}$$
- **Group average:** De afstand tussen de clusters C_1 en C_2 wordt gegeven door:
$$d_{\text{avg}}(C_1, C_2) = \frac{1}{nm} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m d(x_i, y_j), \text{ i.e. het gemiddelde van alle mogelijke lengtes van bogen tussen beide clusters.}$$

Opmerking 4.1.1. Dit zijn zeker niet alle mogelijke bruikbare afstanden. In het geval dat men clusters identificeert met hun bijhorende centers, kan men de afstand tussen twee clusters definiëren als de afstand tussen de centers. Een alternatief wordt gegeven door het criterium van Ward (Ward's method) waarbij de afstand tussen twee clusters gegeven wordt door de toename van SSE wanneer de twee clusters worden samengevoegd. Dit criterium zal dus proberen om de SSE te minimaliseren zoals bij het k -means algoritme.

4.2 Problemen

4.2.1 Geen globale doelfunctie

Een hiërarchische clustering is geen globaal optimum van een doelfunctie. Er wordt in elke stap lokaal bepaald welke twee clusters samengevoegd worden. Men kan aantonen dat het vinden van een globaal optimum voor een doelfunctie in het algemeen een computationeel onhandelbaar probleem is. Eenmaal twee clusters samengevoegd zijn, worden zij niet meer gescheiden. Hierdoor kan men van een lokaal optimalisatiecriterium geen globaal criterium maken. Men probeert soms een hiërarchische clustering om dicht bij een globaal optimum te komen door kleine aanpassingen te maken aan de gevormde clusters. Een andere manier maakt gebruik van een partitionele clustering (zoals k -means) om heel veel kleine clusters te maken om die vervolgens hiërarchisch te clusteren.

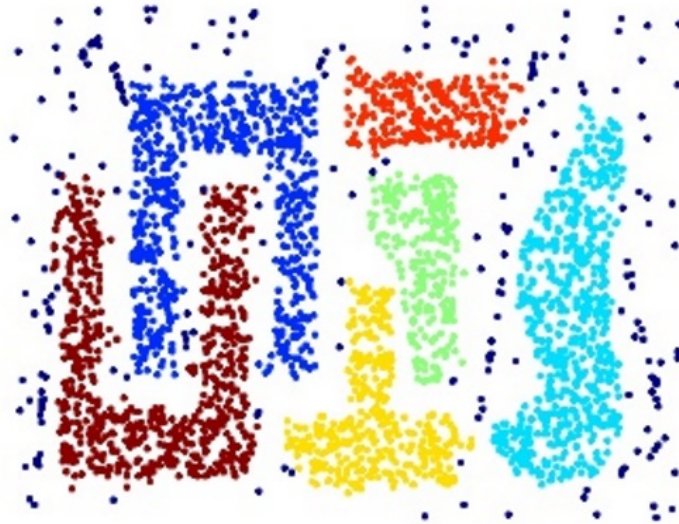
Voorbeeld 4.2.1. Beschouw de methode van Ward waarbij het minimaliseren van de kwadratische afstanden als criterium wordt gebruikt om twee clusters samen te voegen. In het algemeen zullen de clusters bekomen via deze methode geen lokale minima zijn m.b.t. de SSE, een punt kan in een cluster liggen met een center dat verder ligt dan een center van een andere cluster.

4.2.2 Verschillende clustergroottes

Wanneer twee clusters worden samengevoegd, wordt in het basisalgoritme geen rekening gehouden met de groottes van beide clusters. Men noemt dit **gewogen** (weighted) hiërarchisch clusteren, hierbij zal elke cluster gelijk behandeld worden. Een andere aanpak is **ongewogen** (unweighted) hiërarchisch clusteren, waar men clusters van verschillende groottes anders zal behandelen. De termen gewogen en ongewogen refereren hier naar de datapunten en niet naar de clusters. Als men clusters van verschillende groottes gelijk behandelt, wegen de punten in een kleinere cluster meer door dan die in een grotere cluster. Als men anderzijds rekening houdt met de clustergroottes bij het samenvoegen van clusters, krijgen de datapunten in verschillende clusters hetzelfde gewicht toegekend.

5 DBScan

² Tot nog toe maakten we altijd gebruik van afstanden tussen datapunten om een clustering te bekomen. Dit is een significante beperking, i.h.b. wanneer clusters geen sferische vorm hebben of in elkaar verweven zijn zoals in Figuur 5. De vorige algoritmen zijn dan niet in staat om de correcte clusters terug te vinden. Men kan echter ook gebruik maken van densiteit om clusters te vormen, in deze sectie bespreken we het DBScan (Density-Based-Scan) algoritme dat op die manier te werk gaat.

Figuur 5: Zes niet-sferische clusters met ruispunten (donkerblauw) bekomen door DBScan.

5.1 Densiteit

Er zijn verschillende manieren om densiteit te definiëren, wij zullen ons beperken tot een manier die gebaseerd is op centers.

Definitie 5.1.1. De **densiteit** (of dichtheid) van een datapunt wordt gegeven door het aantal datapunten dat binnen een bepaalde straal (ϵ) van het gegeven punt ligt.

Het is duidelijk dat de dichtheid van een punt zal afhangen van de keuze van de straal. De definitie van dichtheid laat ons toe om punten te classificeren in drie categorieën:

- **Kernpunten:** Dit zijn punten die middenin een cluster liggen, bekomen door een dichtheidsgebaseerd algoritme. Een punt wordt een kernpunt genoemd als de dichtheid een bepaalde waarde (density-treshold) overschrijdt, deze waarde wordt op voorhand gespecificeerd.
- **Randpunten:** Deze punten liggen op de rand van een cluster. Ze behoren niet tot de categorie van kernpunten maar liggen wel in de omgeving van een kernpunt.
- **Ruispunten:** Elk punt dat niet behoort tot één van bovenstaande categorieën noemt men een ruispunt (noise point).

²De figuren in deze sectie komen uit [3].

5.2 Algoritme

Het DBScan algoritme werkt als volgt: elk paar kernpunten (x, y) die dicht genoeg bij elkaar liggen ($\text{dist}(x, y) \leq \epsilon$) worden in dezelfde cluster gestoken. Randpunten zullen op dezelfde manier behoren tot de cluster van een kernpunt. Ruispunten worden genegeerd.

Opmerking 5.2.1. Het kan gebeuren dat randpunten tot verschillende clusters kan behoren, in dat geval moet men een beslissing maken tot welke cluster het punt moet behoren.

Algoritme 4 DBScan

Input: een verzameling $\{x_1, \dots, x_n\}$ d -dimensionale datapunten, een straal ϵ en een density-threshold $MinPts$.

Output: een verzameling $\{c_1, \dots, c_k\}$ clusters.

- 1: Geef elk datapunt een label (kern-, rand-, ruispunt).
 - 2: Verwijder de ruispunten.
 - 3: Verbind alle kernpunten die voldoende dicht (afstand $< \epsilon$) bij elkaar liggen.
 - 4: Maak een cluster van elke verzameling kernpunten die verbonden zijn.
 - 5: Voeg elk randpunt toe aan (één van) de cluster(s) van zijn bijhorende kernpunten.
-

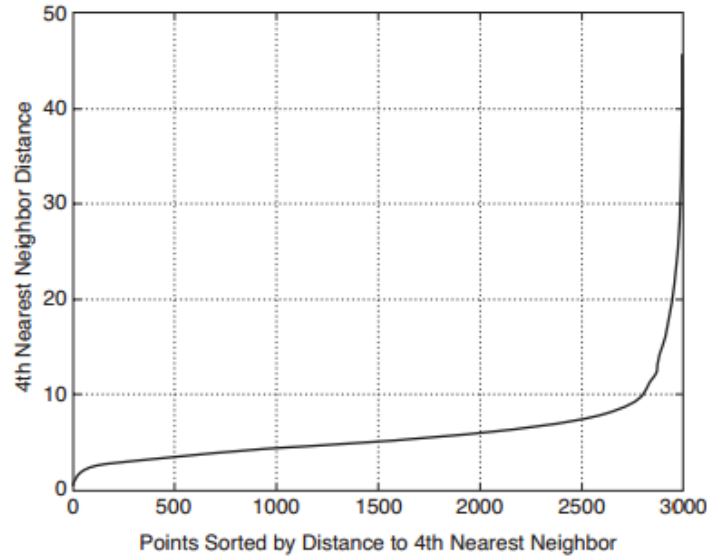
5.2.1 Bepalen van parameters ϵ en $MinPts$

Er bestaat in het algemeen geen optimale manier om de parameters ϵ en $MinPts$ te schatten. In sommige gevallen kan men de parameters bepalen uit de betekenis van de data. Zo kan bijvoorbeeld ϵ een fysieke afstand voorstellen en $MinPts$ het gewenste minimum aantal punten in een cluster.³

Een vuistregel voor het schatten van de parameter $MinPts$ wordt gegeven door $MinPts \geq d + 1$ waarbij d de dimensie is van de data. Wanneer $MinPts \leq 2$ zal het resultaat hetzelfde zijn als bij een hiërarchische clustering waarbij men de partitie met ϵ clusters beschouwt. Om deze reden wordt $MinPts \geq 3$ gekozen. Hogere waarden gaan beter om met ruis en leiden in het algemeen tot significantere clusters. In het algemeen wordt een hogere waarde voor $MinPts$ gekozen wanneer de dataset groter wordt.

Om ϵ te schatten, wordt gebruik gemaakt van de bekomen schatter voor $MinPts(=k)$. Er wordt een k -dist plot (Figuur 6) gemaakt van de data. Dit is een plot van de afstand tot de k -de buur (k -distance) in functie van het aantal datapunten die k buuren hebben voor die afstand. Een sterke stijging van deze grafiek wijst op het feit dat vermoedelijk alle dense gebieden reeds zijn beschouwd. Punten die niet tot een cluster behoren zullen een hoge k -dist hebben. De k -dist waarvoor de grafiek een sterke stijging vertoont, is dus een goede kandidaat voor ϵ . Het is duidelijk dat wanneer men deze waarde neemt voor ϵ , alle punten die een k -dist hebben kleiner dan ϵ kernpunten zullen zijn. De andere datapunten zullen dan rand- of ruispunten zijn.

³In het algemeen kan een cluster bestaan uit minder dan $MinPts$ datapunten. Een kernpunt dat enkel omgeven is door randpunten vormt een cluster op zich. De randpunten kunnen ook randpunten zijn van andere clusters en om bepaalde redenen tot die clusters worden opgenomen zodat de cluster, gevormd door het kernpunt, bestaat uit slechts één punt.

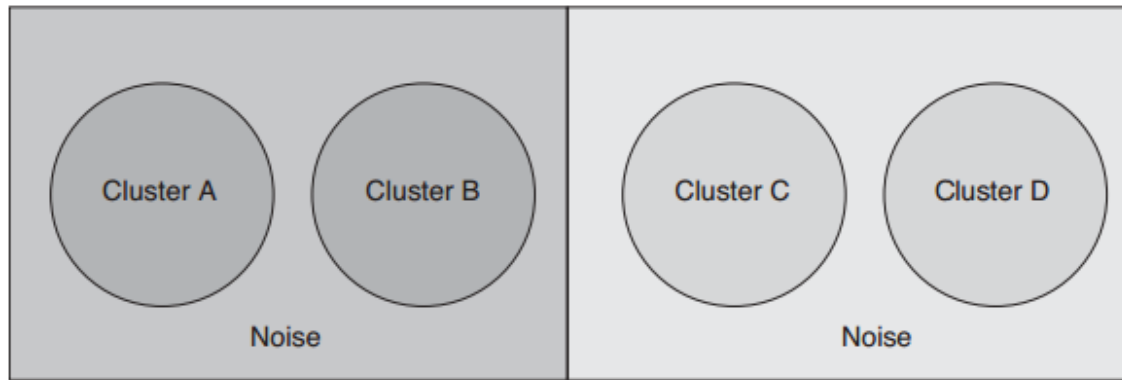

Figuur 6: k -distance plot voor clusters van gelijke densiteit, 10 is de schatting voor ϵ .

5.2.2 Clusters met verschillende densiteit

Zolang de clusters gelijkaardige densiteit hebben zal het algoritme over het algemeen goed presteren. Wanneer de clusters echter een zeer verschillende densiteit hebben, zal het moeilijk zijn om geschikte schatters te vinden voor de parameters. We leggen dit uit a.d.h.v. een voorbeeld.

Voorbeeld 5.2.1. In Figuur 7 zien we 4 clusters A, B, C en D . De densiteit (hoe donkerder het gebied, hoe hoger de densiteit) van A en B zijn echter verschillend van de densiteit van clusters C en D . Wanneer we de parameters willen schatten m.b.v. de k -dist plot, zullen er duidelijk twee stijgingen zichtbaar zijn. Een eerste stijging zal zichtbaar zijn vanaf het aantal punten in clusters A en B bereikt is. De tweede stijging zal zichtbaar zijn vanaf het aantal punten in de linkerhelft (inclusief ruispunten) opgeteld bij het aantal punten van clusters C en D bereikt is. Wanneer men de schatter voor ϵ bekomt door de k -dist bij de eerste stijging te nemen, zullen clusters C en D ook als ruis beschouwd worden, men bekomt twee clusters nl. A en B . In het geval dat de k -dist bij de tweede stijging gebruikt wordt, zullen de clusters A en B niet van elkaar en de omliggende ruis kunnen onderscheiden worden, men bekomt 3 clusters nl. C, D en de volledige linkerhelft.

Figuur 7: DBScan met verschillende densiteit, in zo'n situatie zal het algoritme niet in staat zijn de vier clusters te onderscheiden.

6 Clusterevaluatie

Omdat er zo veel verschillende methoden zijn om data te clusteren en ze niet allemaal gelijke resultaten opleveren, is het belangrijk dat we in staat zijn om clusters te evalueren. Aangezien het resultaat van bepaalde algoritmen een clustering is die afhangt van de (al dan niet willekeurig) gekozen beginsituatie, willen we ook clusterings krijgen door hetzelfde algoritme met verschillende beginsituaties te vergelijken. Een voorbeeld hiervan is het k -means algoritme uit Sectie 3. We hebben gezien dat men vaak het k -means algoritme meermaals uitvoert op dezelfde data maar met andere beginsituaties. Men kan dan gebruik maken van de SSE om te bepalen welk van alle clusterings een beter resultaat oplevert. Het is duidelijk dat het minimaliseren van de SSE niet bij elke soort clusterings van toepassing is, bij het DBScan-algoritme uit Sectie 5 zal dit in het algemeen niet werken.

In het geval dat er geen sprake is van clusters (bijvoorbeeld uniform verdeelde punten) zullen de besproken algoritmen toch clusters vormen, ook dit is een reden waarom clusterevaluatie wel degelijk belangrijk is. Wanneer de data zich bevinden in een laag ($\dim \leq 3$) dimensionale ruimte, kan men vaak op het oog zien of een clustering een goede clustering is. Wanneer men echter data in een hogere dimensie beschouwt wordt dit veel moeilijker.

Op basis van de gebruikte informatie onderscheiden we twee klassen evaluatiemethodes:

- (i) Methodes die geen gebruik maken van externe informatie noemen we **unsupervised**. Men kan enerzijds meten hoe nauw de data in een cluster aan elkaar verwant zijn (cluster cohesie) en anderzijds hoe sterk clusters van elkaar verschillen (cluster separation of isolation).
- (ii) Methodes die wel gebruik maken van externe informatie om clusters te evalueren noemen we **supervised**. Vaak komt dit neer op het vergelijken van een bekomen clustering met een onderliggende structuur op de data die reeds bekend was. Men kan bijvoorbeeld de cluster labels vergelijken met labels van een andere classificatie (entropy-based cluster validation).

Anderzijds onderscheiden we methodes die clusters individueel vergelijken en relatieve methodes. Relatieve methodes vergelijken meerdere clusterings met elkaar. Het vergelijken van de SSE tussen verschillende clusterings is een voorbeeld van een relatieve unsupervised methode.

6.1 Cohesie en separatie

Veel unsupervised clusterevaluatiemethodes voor partitionele clusteringen maken gebruik van cohesie en separatie van clusters. In het algemeen kan een maat voor de geldigheid van een clustering als volgt gedefinieerd worden:

$$validity = \sum_{i=1}^k w_i validity(C_i).$$

Waarbij k het aantal clusters is, $validity(C_i)$ ⁴ een maat is voor de geldigheid van de cluster C_i en w_i een gewicht. De gewichten kunnen bijvoorbeeld afhangen van de grootte van cluster. De geldigheid van een cluster kan de cohesie of de separatie zijn of een functie die beide combineert. Als de geldigheidsfunctie de cohesie is, dan stemt een lage waarde overeen met een goede cluster (de elementen in de cluster liggen dicht bijeen). In het geval van separatie is dit net omgekeerd (de elementen in een cluster liggen ver van de elementen van andere clusters).

We bespreken nu enkele voorbeelden van geldigheidsfuncties.

Graaf-gebaseerde clusters

Wanneer data in de vorm van een gewogen, complete graaf wordt voorgesteld en clusters klieken (complete componenten) zijn, dan kan men de geldigheidsfuncties van clusters als volgt definiëren:

$$\begin{aligned} cohesion(C_i) &= \sum_{x \in C_i, y \in C_i} d(x, y), \\ separation(C_i, C_j) &= \sum_{x \in C_i, y \in C_j} d(x, y), \end{aligned}$$

met $d(x, y)$ het gewicht tussen top x en y .

Prototype-gebaseerde clusters

Wanneer de dataset zeer groot is, dan vergen vorige formules zeer veel rekenwerk. Bij prototype-gebaseerde clusters kan dit eenvoudig voorkomen worden door gebruik te maken van de centers van de clusters. Mogelijke geldigheidsfuncties zijn dan:

$$\begin{aligned} cohesion(C_i) &= \sum_{x \in C_i} d(x, c_i), \\ separation(C_i) &= d(c_i, c), \\ separation(C_i, C_j) &= d(c_i, c_j), \end{aligned}$$

met c_i het center van cluster C_i en c het center van alle data.

Een typische manier om de separatie van clusters te meten wanneer de afstand tussen punten gegeven wordt door de Euclidische afstand is de SSB (Eng: between group sum of squares). Dit is de som van de kwadratische afstanden tussen de de centers van de clusters c_i ($i = 1, \dots, k$)

⁴De geldigheidsfunctie $validity(C_i)$ kan afhangen van meerdere clusters in het algemeen, bijvoorbeeld bij separatie in het geval van graaf-gebaseerde clusters.

en het center van alle data c . De totale SSB van een clustering wordt gegeven door de som van de SSB's van de k clusters:

$$SSB_{total} = \sum_{i=1}^k m_i d(c_i, c)^2.$$

In eigenschap 6.1.1 (ii) zien we dat in het speciaal geval van gelijke clustergroottes ($m_i = \frac{m}{k} \quad \forall i \in \{1, 2, \dots, k\}$), de SSB_{total} ook d.m.v. paarsgewijze afstanden (tussen clustercenters) kan gedefinieerd worden.

We tonen nu enkele interessante eigenschappen aan die verbanden leggen tussen graaf-gebaseerde en prototype-gebaseerde clusteringen (i) en tussen cohesie en adhesie in specifieke gevallen (iii). Alle eigenschappen maken gebruik van volgend lemma.

Lemma 6.1.1. Voor een cluster C_i geldt: $\sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - c_i)(y - c_i) = 0$.

Bewijs.

$$\begin{aligned} \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - c_i)(y - c_i) &= \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (-xc_i - yc_i + c_i^2 + xy) \\ &= -c_i \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x + y) + c_i^2 \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} 1 + \left(\sum_{x \in C_i} x \right) \left(\sum_{y \in C_i} y \right) \\ &= -c_i 2m_i^2 c_i + c_i^2 m_i^2 + m_i^2 c_i^2 \\ &= 0 \end{aligned}$$

□

Eigenschappen 6.1.1.

$$(i) \quad SSE_{cluster} = \sum_{x \in C_i} d(c_i, x)^2 = \frac{1}{2m_i} \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} d(x, y)^2.$$

$$(ii) \quad SSB_{total} = \sum_{i=1}^k \frac{m}{k} d(c_i, c)^2 = \frac{1}{2k} \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} d(c_i, c_j)^2.$$

$$(iii) \quad TSS = \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c)^2 = SSE + SSB$$

Bewijs. We tonen bovenstaande eigenschappen voor het eendimensionaal geval aan, de bewijzen van de eigenschappen verlopen analoog.

(i)

$$\begin{aligned}
& \frac{1}{2m_i} \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - y)^2 \\
&= \frac{1}{2m_i} \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} ((x - c_i) - (y - c_i))^2 \\
&= \frac{1}{2m_i} \left(\sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - c_i)^2 + \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (y - c_i)^2 - 2 \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - c_i)(y - c_i) \right) \\
&= \frac{1}{2m_i} \left(\sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (x - c_i)^2 + \sum_{x \in C_i} \sum_{y \in C_i} (y - c_i)^2 \right) \\
&= \frac{1}{m_i} \sum_{x \in C_i} m_i (x - c_i)^2 \\
&= \sum_{x \in C_i} (x - c_i)^2 \\
&= \text{SSE}
\end{aligned}$$

(ii)

$$\begin{aligned}
& \frac{1}{2k} \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c_j - c_i)^2 \\
&= \frac{1}{2k} \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} ((c - c_i) - (c - c_j))^2 \\
&= \frac{1}{2k} \left(\sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c - c_i)^2 + \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c - c_j)^2 - 2 \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c - c_i)(c - c_j) \right) \\
&= \frac{1}{2k} \left(\sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c - c_i)^2 + \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{m}{k} (c - c_j)^2 \right) \\
&= \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k m (c - c_i)^2 \\
&= \text{SSB}
\end{aligned}$$

(iii)

$$\begin{aligned}
\text{TSS} &= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c)^2 \\
&= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} ((x - c_i) - (c - c_i))^2 \\
&= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c_i)^2 + \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (c_i - c)^2 - 2 \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c_i)(c - c_i) \\
&= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c_i)^2 + \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (c_i - c)^2 \\
&= \sum_{i=1}^k \sum_{x \in C_i} (x - c_i)^2 + \sum_{i=1}^k m_i (c_i - c)^2 \\
&= \text{SSE} + \text{SSB}
\end{aligned}$$

□

Opmerking 6.1.1. In de derde eigenschap zien we dat de som van de SSE en SSB een constante is (TSS, total sum of squares). Het minimaliseren van de SSE (cohesie) is dus equivalent aan het maximaliseren van de SSB (separatie).

Gewichten

De gewichten die gebruikt worden voor de geldigheidsmaten kunnen erg verschillen, vaak zullen ze echter gerelateerd zijn aan de grootte van de clusters. In tabel 1 zien we een aantal veelgebruikte gewichten en geldigheidsfuncties.

cluster geldigheidsfunctie	cluster gewicht	type
$\sum_{x \in C_i, y \in C_i} d(x, y)$	$\frac{1}{m_i}$	graaf-gebaseerd, cohesie
$\sum_{x \in C_i} d(x, c_i)$	1	prototype-gebaseerd, cohesie
$d(c_i, c)$	m_i	prototype-gebaseerd, separatie
$\sum_{j=1, j \neq i}^k \sum_{x \in C_i, y \in C_j} d(x, y)$	$\frac{1}{\sum_{x \in C_i, y \in C_i} d(x, y)}$	graaf-gebaseerd, cohesie en separatie

Tabel 1: Enkele veelgebruikte cluster geldigheidsfuncties met bijhorende gewichten.

De elementen in de eerste kolom zijn functies die de geldigheid van een cluster C_i meten, in de tweede kolom staan gewichten die horen bij deze maten. In de laatste kolom zien we voor welke soorten clusteringen de functies kunnen gebruikt worden en wordt ook het type geldigheidsfunctie gegeven. Hierbij is m_i de grootte van cluster C_i en k het aantal clusters.

Opmerking 6.1.2. Elke unsupervised geldigheidsmaat kan gebruikt worden als doelfunctie voor een clusteringsalgoritme en omgekeerd. We gebruikten de geldigheidsmaten om een volledige clustering te evalueren. We kunnen echter ook de clusters individueel evalueren op

basis van deze maten. Vervolgens kunnen de clusters geordend worden volgens geldigheid. Als in een bekomen clustering bepaalde clusters een zeer lage cohesie hebben ten opzichte van andere, dan kunnen de clusters met lage cohesie opgesplitst worden in subclusters.

De silhouetecoëfficiënt

De bijdrage van een datapunt ($x \in C_i$) aan de geldigheid van een cluster kan bepaald worden. Hiervoor wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van de silhouetecoëfficiënt die als volgt berekend wordt:

1. Bereken de gemiddelde afstand van x tot alle andere datapunten van de cluster C_i :

$$a_x := \frac{1}{m_i - 1} \sum_{y \in C_i \setminus \{x\}} d(x, y).$$

2. Bepaal het minimum van de som van de gemiddelde afstanden van x tot alle punten van een andere cluster:

$$b_x := \min_{j \neq i} \left(\frac{1}{m_j} \sum_{y \in C_j} d(x, y) \right).$$

3. De silhouetecoëfficiënt voor x wordt gegeven door: $s_x = \frac{b_x - a_x}{\max(a_x, b_x)}$.

Per definitie geldt $|s_x| \leq 1$, een negatieve waarde voor de silhouetecoëfficiënt slaat echter op het feit dat de gemiddelde afstand van x tot de andere punten in zijn cluster hoger is dan de minimale gemiddelde afstand tot punten van een andere cluster en dat is natuurlijk ongewenst. Een negatieve silhouetecoëfficiënt zal echter zelden voorkomen omdat de meeste clusteringsalgoritmen dit impliciet vermijden. Als $a_x < b_x$, dan geldt dat $s_x = 1 - a_x/b_x$, dit nadert naar 1 wanneer a_x afneemt of b_x toeneemt. Het afnemen van a_x wijst erop dat x dicht bij de andere datapunten in de cluster ligt. Het toenemen van b_x slaat op het feit dat x ver van alle andere clusters ligt. We wensen dus een silhouetecoëfficiënt te verkrijgen dicht bij 1.

Voor de evaluatie van een cluster, kan de gemiddelde silhouetecoëfficiënt van zijn punten bepaald worden als geldigheidsfunctie. Voor een volledige clustering kan de gemiddelde silhouetecoëfficiënt van alle datapunten berekend worden.

6.2 Gelijkheidsmatrix

In Sectie 2.2 definieerden we een gelijkheidsmatrix, een $n \times n$ -matrix die de gelijkheid tussen datapunten voorstelt. Men kan hiervan gebruikmaken om clusterings te evalueren door enerzijds deze matrix te vergelijken met een ideale variant (d.m.v. correlatie) en anderzijds door de afstanden visueel voor te stellen.

Correlatie

In een ideale clustering zijn de elementen in clusters sterk gelijkend aan elkaar, maar erg verschillend van elementen in andere clusters. Dit stemt overeen met een gelijkheid van 1 voor punten in dezelfde cluster en een gelijkheid van 0 voor punten uit verschillende clusters. Als men nu de rijen (en kolommen) van de gelijkheidsmatrix zodanig permuteert dat de elementen uit dezelfde clusters gegroepeerd worden, krijgen we een blokdiagonaalmatrix. De ideale gelijkheidsmatrix bestaat dus uit vierkante blokken met waarde 1 op de diagonaal en 0 elders. De kwaliteit van een clustering kan dan bepaald worden door de correlatie te berekenen tussen de ideale gelijkheidsmatrix en de effectieve gelijkheidsmatrix die overeenstemt met de data.

Wanneer de matrices sterk gecorreleerd zijn (correlatie ≈ 1) kan men besluiten dat de gevormde clusters bestaan uit sterk op elkaar gelijkende datapunten en dat de clusters onderling zeer verschillend zijn. Men kan dit ook visualiseren door de aangepaste gelijkheidsmatrix (waarbij de rijen en kolommen per cluster gegroepeerd staan) te plotten.

Opmerking 6.2.1. Het bepalen van de correlatie is rekenintensief, daarom wordt vaak gekozen om slechts een sample van de data te gebruiken om de correlatie te benaderen.

Hiërarchische clusteringen

Bovenstaande methodes zijn vooral gericht op partitionele clusteringsalgoritmen, voor hiërarchisch geclusterde data bestaat er een gelijksoortige aanpak die gebruik maakt van de ‘cophenetic distance’. De cophenetic distance tussen twee datapunten wordt gegeven door de afstand tussen de twee clusters waartoe de punten behoren wanneer die twee clusters worden samengevoegd in het agglomeratieve hiërarchisch clusteringsalgoritme. De cophenetic distance matrix wordt gegeven door de symmetrische matrix met als elementen de cophenetic distance tussen elk paar datapunten. Om de kwaliteit van een clustering te testen, bepaalt men de ‘cophenetic correlation coefficient’ (CPCC). Dit is de correlatie tussen de cophenetic distance matrix en de afstandsmatrix van de data. Een hoge correlatie wijst op een goede clustering. Deze correlatiecoëfficiënt wordt voornamelijk gebruikt om verschillende hiërarchische clusteringsalgoritmen met elkaar te vergelijken.

6.3 Bepalen van het aantal clusters

Een cruciale stap in het clusteren van data is het bepalen van het aantal clusters. In sommige gevallen kan men al op voorhand weten hoeveel clusters te verwachten zijn door externe informatie of een visualisatie van de data. Dit is echter niet altijd het geval, een meer algemene aanpak is door een grafiek te maken van de maat van evaluatie in functie van het aantal clusters. Voor (agglomeratieve) hiërarchische clusteringsalgoritmen vereist deze aanpak niet veel extra rekenwerk omdat men stapsgewijs van n clusters naar één cluster gaat. In het geval van partitionele clusteringsalgoritmen zal men meerdere keren het algoritme moeten uitvoeren voor verschillende cluster aantallen wat zijn impact heeft op de snelheid van het proces. Men kan kiezen om de SSE en de silhouetcoëfficiënt te plotten in functie van het aantal clusters. Wanneer de SSE amper verlaagt naarmate het aantal clusters stijgt, zal een hoger aantal clusters veelal nutteloos blijken. In de grafiek van de silhouetcoëfficiënt wijst een piek op een goed aantal clusters. Een combinatie van beide plots wordt vaak gebruikt om het ideale aantal clusters voor een k -means algoritme te bepalen.

6.4 Geschikt voor clustering

We kunnen nu data clusteren, een clustering evalueren en bepalen hoeveel clusters er moeten gevormd worden, maar dit alles is overbodig als blijkt dat de data totaal niet geschikt is om te clusteren. Men kan verschillende algoritmen loslaten op data en kijken of er kwalitatieve clusters gevormd worden, maar in het geval dat alle clusteringen slechts weinig kwalitatief zijn, zal er veel rekenwerk gespendeerd zijn zonder enig resultaat. Men kan dit in sommige gevallen voorkomen door te kijken of er redenen zijn om te geloven dat de data geschikt is om te clusteren. Een mogelijke methode om dit te doen is door de ‘Hopkins statistiek’ te bepalen.

Definitie 6.4.1. Beschouw p datapunten willekeurig te kiezen uit het universum en een sample van p datapunten uit de geobserveerde data. Bepaal de afstand van de punten tot hun dichtste buur uit de geobserveerde data, noem de bekomen afstanden voor de p willekeurige datapunten $\{u_1, u_2, \dots, u_p\}$ en voor de datapunten uit de sample $\{w_1, w_2, \dots, w_p\}$. De Hopkinsstatistiek wordt gegeven door:

$$H = \frac{\sum_{i=1}^p w_i}{\sum_{i=1}^p u_i + \sum_{i=1}^p w_i}.$$

Als $H \approx 1$, dan is er een indicatie dat de data geclusterd kan worden. Als de datapunten uniform verdeeld zijn verwachten we dat $H \approx 0.5$.

A Appendix

A.1 Stirling getallen van de tweede soort

Het aantal mogelijke partities met k elementen van een verzameling met n elementen wordt gegeven door de Stirling getallen van de tweede soort $S(n, k)$. We bepalen een recursieve manier om $S(n, k)$ te berekenen. Eerst merken we volgende triviale gelijkheden op:

- $S(n, 1) = 1$
- $S(n, n) = 1$
- $S(n, k) = 0$ als $k > n$.

Veronderstel dat alle mogelijke partities van een verzameling met $n - 1$ elementen gekend zijn. We willen $S(n, k)$ berekenen, hiervoor maken we gebruik van $S(n - 1, k - 1)$ en $S(n - 1, k)$ (gekend wegens de inductiehypothese). Een partitie van n objecten in k verzamelingen kan nu gevormd worden op twee manieren:

1. het n -de element wordt toegevoegd als singleton bij een partitie van $n - 1$ elementen in $k - 1$ verzamelingen (één keuze),
2. het n -de element wordt toegevoegd in één van de k verzamelingen van een partitie van $n - 1$ elementen in k verzamelingen (k keuzes).

De recursie wordt dus gegeven door:

$$S(n, k) = S(n - 1, k - 1) + k \cdot S(n - 1, k).$$

Het is duidelijk dat men hiermee $S(n, k)$ recursief kan berekenen voor alle waarden $k \in \mathbb{N}$ en $n \in \mathbb{N}$. De Stirling getallen van de tweede soort kunnen ook expliciet berekend worden als volgt:

$$S(n, k) = \frac{1}{k!} \sum_{j=0}^k (-1)^j \binom{k}{j} (k - j)^n.$$

Bibliografie

- [1] Cluster analysis. Wikipedia, the free encyclopedia.
- [2] A.K. Jain and R.C. Dubes. *Algorithms for clustering data*. Prentice-Hall Advanced Reference Series. Prentice Hall PTR, 1988.
- [3] P.N. Tan. *Introduction To Data Mining*. Pearson Education, 2006.